

*О. М. Шевченко,
к. е. н., доцент кафедри маркетингу,
Чернігівський державний інститут економіки і управління*

ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ НА РИНКУ МОЛОКА І МОЛОЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

У статті розглядається зовнішньоекономічна діяльність на ринку молока і молокопродукції в умовах інтеграції України до СОТ.

The article outlines the foreign economic activity on the milk and dairy products market under conditions of integration of Ukraine to World-Wide Trade Organization.

ВСТУП

Ринок молока й молокопродуктів є основним компонентом продовольчого ринку, розвитку якого відводиться велике значення. Розгляд суті Спільної аграрної політики ЄС та проблем функціонування ринку молока зумовлений передусім стратегічним курсом керівництва держави на європейську інтеграцію.

Здійснювані політичні, правові й економічні кроки слугують підставою для висновку, що вже найближчим часом вітчизняне сільське господарство змушене буде працювати за новими європейськими законами і нормами.

АПК України може здійснити прорив на світовий ринок через те, що його потенціал, на відміну від традиційних учасників (США, ЄС, Канада), ще не вичерпаний — задіяно лише третину продуктивних сил природи і суспільства. Справа лише у тому, чи спроможне керівництво нинішнього Міністерства аграрної політики України забезпечити високий рівень управління сільськогосподарськими та інноваційними ресурсами [7].

Проблемам зовнішньоекономічної діяльності, зокрема зовнішньоекономічній діяльності на ринку молокопродукції, приділяють увагу у своїх публікаціях багато вчених-економістів. Це, насамперед, публікації М. Бутка, С. Васильчака, М. Ільчука, М. Карпенка, Н. Левчук, В. Матвеевої, І. Майорової, О. Могильного, Ю. Родіонової, С. Радзівської, П. Саблука, А. Фліссака, Б. Шлюссарчика.

Ситуація, зумовлена виходом України як незалежної держави на світовий ринок, потребує постійного дослідження перспектив реалізації продукції на зовнішньому ринку.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є дослідження проблем та структури експортно-імпоротної діяльності на ринку молока і молокопродукції у контексті інтеграції України до СОТ.

РЕЗУЛЬТАТИ

Загальновідомо, що Україна є одним із виробників і експортерів значної кількості аграрної продукції, серед якої молочна продукція: сухе молоко, масло вершкове, молочні консерви, сир, казеїн, суха сироватка [6].

Як відзначає М.П. Бутко, "розвиток економіки держави загалом, як і окремих її галузей, окрім усього іншого, визначає відношення обсягів експорту та імпорту.

Більшість розвинутих капіталістичних країн мають позитивне сальдо торгового балансу зі значним перевищенням експорту над імпортом.

В Україні, внаслідок об'єктивних причин перехідного періоду, поки що не закріплена стійка тенденція до нарощування експорту і скорочення критичного імпорту" [1].

За даними Держкомстату розраховано коефіцієнт покриття експортом імпорту за наступною формулою:

$$I E/I = E/I \quad (1),$$

де E — вартість експорту;

I — вартість імпорту [3].

У табл. 1—2 наведені обсяги експорту та імпорту за групами молокопродукції в Україні та відповідні їм коефіцієнти покриття експортом імпорту за 2008—2009 рр.

Отримані розрахунки показують, що у 2007 році торговельний баланс мав позитивне сальдо майже за всіма представленими найменуваннями молокопродукції, окрім молока та вершків незгущених, маслянки, йогуртів, вершків та кефірів.

З табл. 1 робимо висновки, що торговельний баланс за 2008 р. був від'ємним тільки за однією групою (403000000. Маслянка, коагульовані молоко та вершки, йогурт, кефір та інше).

За даними табл. 2 можна зробити висновок, що до від'ємної позиції за балансом 2008 р.

(403000000. Маслянка, коагульовані молоко та вершки, йогурт, кефір та інше) додалась така важлива група товарів як масло вершкове (405000000. Масло вершкове та інші жири, вироблені з молока; молочні пасти), що свідчить про недостатню експортну орієнтованість переробних підприємств саме за цими категоріями.

У табл. 3—4 наведені зміни коефіцієнтів покриття обсягів експорту імпортом за групами молокопродукції в Україні за 2007—2009 рр.

У змінах експортно-імпоротної діяльності за 2008 р. особливу увагу привертає значне збільшення обсягів експорту молока та вершків незгущених, зростання експорту маслянки, коагульованого молока,

Таблиця 1. Експорт / імпорт молока та молокопродукції за групами 2008 року

Найменування	Експорт		Імпорт		покриття	покриття
	Кількість, тис. т	Вартість, млн дол. США	Кількість, тис. т	Вартість, млн дол. США	Е/І	Е/І
401000000. Молоко та вершки, незгущені	16,4	13,6	1,2	3,2	13,36	4,31
402000000. Молоко та вершки, згущені	80,3	207,9	0,3	1,4	256,63	146,65
403000000. Маслянка, коагульовані молоко та вершки, йогурт, кефір та інше	1,3	1,3	23,7	35,3	0,06	0,04
404000000. Молочна сироватка, згущена або незгущена	11,3	7,7	2,7	5,1	4,25	1,51
405000000. Масло вершкове та інші жири, вироблені з молока; молочні пасти	6,1	19,6	2,8	9,4	2,19	2,09
406000000. Сири всіх видів і кисломолочний сир	77,4	402,6	13,1	53,0	5,90	7,59
ВСЬОГО		652,8		107,4		6,08

Джерело: розраховано автором за даними [2].

вершків, йогуртів, кефіру як за кількістю, так і за вартістю. Незначним зростанням характеризується продаж сирів всіх видів. Експорт інших

Таблиця 2. Експорт / імпорт молока та молокопродукції за групами 2009 року

Найменування	Експорт		Імпорт		покриття	покриття
	Кількість, тис. т	Вартість, млн дол. США	Кількість, тис. т	Вартість, млн дол. США	Е/І	Е/І
1	2	3	4	5	6	7
401000000. Молоко та вершки, незгущені	18,2	12,1	0,7	1,7	24,36	7,11
402000000. Молоко та вершки, згущені	45,8	70,1	10,2	14,2	4,51	4,93
403000000. Маслянка, коагульовані молоко та вершки, йогурт, кефір та інше	3,0	2,8	7,0	11,0	0,43	0,25
404000000. Молочна сироватка, згущена або незгущена	12,2	7,1	2,3	2,9	5,26	2,43
405000000. Масло вершкове та інші жири, вироблені з молока; молочні пасти	0,9	2,8	16,3	44,5	0,05	0,06
406000000. Сири всіх видів і кисломолочний сир	76,6	301,1	9,1	36,0	8,42	8,37
ВСЬОГО		396,0		110,4		3,59

Джерело: розраховано автором за даними [2].

Таблиця 3. Коефіцієнта покриття експорту імпортом та їх зміна за 2007—2008 рр.

Найменування	2007		2008		2008 до 2007	
	Кількість	Вартість	Кількість	Вартість	Кількість	Вартість
1	2	3	4	5	6	7
401000000. Молоко та вершки, незгущені	1,86	0,84	13,36	4,31	7,18	5,15
402000000. Молоко та вершки, згущені	191,76	187,69	256,63	146,65	1,33	0,78
403000000. Маслянка, коагульовані молоко та вершки, йогурт, кефір та інше	0,03	0,02	0,06	0,04	1,63	1,55
404000000. Молочна сироватка, згущена або незгущена	6,61	4,38	4,25	1,51	0,64	0,34
405000000. Масло вершкове та інші жири, вироблені з молока; молочні пасти	4,64	4,53	2,19	2,09	0,47	0,46
406000000. Сири всіх видів і кисломолочний сир	5,22	7,27	5,90	7,59	1,13	1,04
ВСЬОГО	3,50	6,70	4,40	6,08	1,26	0,91

Джерело: розраховано автором за даними [2].

груп молокопродукції суттєво зменшився.

За порівнянням 2008—2009 рр., значним збільшенням вирізняється експорт маслянки, коагульованого молока, вершків, йогуртів, кефіру. Збільшився експорт молока та вершків незгущених і молочної сироватки. Незначним

У 2007 р. експорт молока та молочних продуктів становив 178,0 тис. т на суму 593,6 млн у.о., імпорт — 43,8 тис. т, вартістю 107,4 тис. дол.; у 2008 р. експорт молока та молочних продуктів становив 192,8 тис. т на суму 652,8 млн у.о., імпорт — 50,9 тис. т, вартістю 88,6 тис. дол.

Таблиця 4. Коефіцієнта покриття експорту імпортом та їх зміна за 2008—2009 рр.

Найменування	2008		2009		2009 до 2008	
	Кількість	Вартість	Кількість	Вартість	Кількість	Вартість
1	2	3	4	5	6	7
401000000. Молоко та вершки, незгущені	13,36	4,31	24,36	7,11	1,82	1,65
402000000. Молоко та вершки, згущені	256,63	146,65	4,51	4,93	0,02	0,03
403000000. Маслянка, коагульовані молоко та вершки, йогурт, кефір та інше	0,06	0,04	0,43	0,25	7,60	6,56
404000000. Молочна сироватка, згущена або незгущена	4,25	1,51	5,26	2,43	1,24	1,61
405000000. Масло вершкове та інші жири, вироблені з молока; молочні пасти	2,19	2,09	0,05	0,06	0,03	0,03
406000000. Сири всіх видів і кисломолочний сир	5,90	7,59	8,42	8,37	1,43	1,10
ВСЬОГО	4,40	6,08	3,43	3,59	0,78	0,59

Джерело: розраховано автором за даними [2].

зростанням характеризується вивіз сирів всіх видів, причому коефіцієнт покриття за кількістю випереджає коефіцієнт за вартістю, що пов'язано зі зменшенням цін на цю групу продукції. Ринок ЄС залишається одним із найважливіших експортних ринків України. Однак частка України в товарообороті Євросоюзу становить лише приблизно 0,4%, тоді як частка ЄС в зовнішній торгівлі України досягає рівня 35%. Для ефективної інтеграції з Європейським Союзом вона повинна досягати не менше 60% [8]. Експорт та імпорт молокопродукції у натуральному, вартісному виразі та середні ціни по групах товарів наведені в табл. 5—6.

Структура експорту та імпорту України за 2008—2009 рр. за географічними регіонами наведена у таблицях 7—8.

Найбільші обсяги експорту йдуть до країн США, значні обсяги до Азії та Африки, незначні — до Європи та Америки. Слід зазначити нестабільність вивозу продукції.

Найбільшими імпортерами молочної продукції в Україну є країни США та Європи. Імпорт з країн Азії, Африки та Америки відсутній.

Дещо детальніше зупинимось на головних складових експорту молокопродукції.

Сухе молоко в Україні входить до групи основних експортоорієнтованих молокопродуктів. Приблизно 80% виробленої в країні про-

дукції експортується. Останніми роками зростає число країн, яким поставляється українське сухе молоко. Традиційними стали поставки цього товару в країни США (близько 26%), а саме: Російську Федерацію (11,8%), Казахстан (6,8%), Грузію (3,9%), Азербайджан, Вірменію, Туркменістан, Узбекистан, Киргизістан. Незначна кількість експортується до Європи. Значну частку складає експорт до країн Азії (44,4%), а саме: Японії (14,9%), Туреччини (11,4%), Бангладеш (4,1%), Саудівської Аравії, ОАЕ, Сирії (3,7%), Китаю (2,5%). Країн Африки, таких як Алжир (14,4), Мавританія, Нігер, Нігерію, Єгипет (9,5%) та інші. Серед країн Америки незначні обсяги цього продукту йдуть до Мексики.

Стан справ на ринку масла має особливе значення для всіх виробників, оскільки воно виробляється на більшості українських молочних заводів і безпосередньо пов'язане з випуском сухого знежиреного молока і казеїну. Звідси, якщо є попит на сухе молоко на зовнішньому ринку, то пропозиція масла в Україні збільшується, що сприяє зростанню його експорту. Експорт масла в більшому чи меншому обсязі здійснюється щорічно, навіть у період міжсезоння, коли спостерігається дефіцит на внутрішньому ринку. В основному переважає масло тваринне, однак подвоєними темпами зростає випуск масла з вмістом рослинних жирів.

Якщо ж говорити про лідерів, то найбільшими виробниками масла тваринного в Україні є ВАТ "Тулчинський маслосирзавод", ТОВ "Андрушівський маслосирзавод", ВАТ "Роменський молкомбінат", ВАТ "Житомирський маслосирзавод", ЗАТ "Золотоніський маслосирзавод". Їхня частка в сумарних обсягах виробництва вершкового масла становить близько 60%, а в експорті — близько 10% [5].

Таблиця 5. Експорт та середня ціна на молоко і молочні продукти за 2008—2009 рр.

Найменування	2008			2009		
	тис.т	млн у.о.	у.о./т	тис.т	млн у.о.	у.о./т
1	5	6	7	8	9	10
401000000. Молоко та вершки, незгущені	16,4	13,6	832,9	18,2	12,1	668,1
402000000. Молоко та вершки, згущені	80,3	207,9	2590,0	45,8	70,1	1530,5
403000000. Маслянка, коагульовані молоко та вершки, йогурт, кефір та інше	1,3	1,3	1005,5	3,0	2,8	923,2
404000000. Молочна сироватка, згушена або незгушена	11,3	7,7	682,8	12,2	7,1	587,7
405000000. Масло вершкове та інші жири, вироблені з молока; молочні пасти	6,1	19,6	3214,5	0,9	2,8	3130,4
406000000. Сири всіх видів і кисломолочний сир	77,4	402,6	5199,7	76,6	301,1	3932,6

Джерело: розраховано автором за даними [2].

На 2008 р. основними споживачами українського масла є країни США (88,9%), а саме: Вірменія (6,7%), Білорусь (3,4%), Узбекистан (3,0%), Таджикистан (1,4%), Грузія (0,7%), Казахстан (5,4%), Азербайджан (11%), Молдова (8,1%). Можна зауважити, що до Росії поставок масла не відбувалось.

Основними експортерами вершкового масла до Росії з країн далекого зарубіжжя 2008р. були: Нова Зеландія (32% обсягу імпорту), Фінляндія (20%) і Німеччина (8,4%).

Найбільшим імпортером масла до України є Білорусь — 78%, також імпорт цієї продукції

Таблиця 6. Імпорт та середня ціна на молоко і молочні продукти за 2008—2009 рр.

Найменування	2008			2009		
	тис.т	млн у.о.	у.о./т	тис.т	млн у.о.	у.о./т
1	5	6	7	8	9	10
401000000. Молоко та вершки, незгущені	2,2	3,3	1476,4	0,7	1,7	2287,2
402000000. Молоко та вершки, згущені	0,5	1,5	3249,1	10,2	14,2	1398,8
403000000. Маслянка, коагульовані молоко та вершки, йогурт, кефір та інше	33,1	40,0	1206,3	7,0	11,0	1583,7
404000000. Молочна сироватка, згушена або незгушена	2,3	4,3	1845,8	2,3	2,9	1270,5
405000000. Масло вершкове та інші жири, вироблені з молока; молочні пасти	0,8	2,4	2861,1	16,3	44,5	2724,3
406000000. Сири всіх видів і кисломолочний сир	11,9	37,1	3127,1	9,1	36,0	3957,2

Джерело: розраховано автором за даними [2].

Таблиця 7. Експорт молока та молокопродуктів з України за географічними регіонами

Найменування	2008		2009	
	млн у.о.	у % до заг. обсягу	млн у.о.	у % до заг. обсягу
країни СНД	519,7	79,6%	338,0	85,4%
Європа	1,0	0,2%	0,1	0,0%
Азія	80,7	12,4%	37,5	9,5%
Африка	49,7	7,6%	18,3	4,6%
Америка	1,6	0,2%	2,1	0,5%

Джерело: розраховано автором за даними [2].

здійснюють Австрія (15,4%), Бельгія, Фінляндія, Франція, Росія (1,3%).

Актуальним стає розвиток ринку казеїну в Україні. Враховуючи екологічну небезпечність виробництва казеїну, європейські країни значно скоротили випуск цього продукту. Значне подорожчання молокопродуктів і скорочення виробництва казеїну в Європі в останні роки спричинило значне подорожчання цього товару на світовому ринку і сприяло підвищенню попиту продукції із країн СНД.

У зв'язку з цим практично всі великі українські виробники молочних продуктів перекваліфікуються на виробництво казеїну, сухого молока і визначають їх як основні. При цьому майже весь виготовлений казеїн і понад 70% сухого молока експортуються.

Молоко та вершки незгущені експортуються на 99,6% до країн СНД, зокрема це: Казахстан (71,7%), Азербайджан (14,5%), Молдова (8,9%), Грузія (2,8%), Таджикистан (1,4%), Туркменістан (0,3%). Незначним обсягом характеризуються поставки до Німеччини та Сінгапуру. Найбільшими імпортерами цієї продукції до України є Данія (28,8%), Німеччина (31,6%), Франція (25,5%), Російська Федерація (7,9%), Білорусь (6,1%).

До експортоорієнтованих молокопродуктів належать також молочні консерви. Останнім часом експорт молочних консервів зростає. Однак продавати продукцію за межі України стає дедалі складніше. Багато країн, які до цього імпортували наше солодке згущене молоко, налагодили власне виробництво. Тому українським експортерам доводиться розширювати географію експорту продукції. Так, консерви вивозились у більш ніж 20 країн світу. Молоко та вершки згущені експортуються до країн СНД (39,7%), зокрема до Азербайджану (2,4%), Вірменії (2,1%), Грузії (4,1%), Казахстану (8,1%), основним імпортером згущеного молока залишається Російська Федерація (17,5%), Туркменістан (2,5%). Узбекистан, Таджикистан, Молдова, Киргизстан, Білорусь мають незначні об-

сяги. Країни Азії споживають 36%, зокрема Ємен, Китай (3,3%), Бангладеш, ОАЕ, Сирія (3,7%), Туреччина (10,1%), Японія (8,8%) та інші. 23,6% споживають країни Африки — Алжир (11,9%), Єгипет (6,1%), Мавританія, Нігерія. Незначні обсяги експортуються до країн Америки. На противагу експорту 94,7% продукції цієї групи імпортується з країн Європи, зокрема це Австрія (55,3%), Данія (1,7%), Нідерланди (11,3%), Німеччина (7,2%), Фінляндія (8,5%), Франція (3,7%), Швейцарія (5,7%). Ще 5,3% припадає на країни СНД, а саме — Азербайджан та Росію.

Така група молокопродукції, як маслянка, коагульоване молоко та вершки, йогурт, кефір, експортуються до Молдови (95,4%) та Казахстану (2,3%). 98,2% імпорту цієї продукції припадає на Росію.

Молочна сироватка експортуються до країн СНД (46%), а саме: Білорусь (22,2%), Грузія, Казахстан (5,8%), Киргизстан (7,4%), Молдова, Таджикистан, Вірменія, Узбекистан. 52% йде до країн Азії, з них Бангладеш (4%), Ємен (3,1%), Ізраїль (3,7%), Іран (5,3%), Корея (3,6%), Пакистан (9,6%), Японія (17,7%), а також Афганістан, Китай, Монголія, Саудівська Аравія, Туреччина — мають незначні обсяги експорту. Ще 2% йде до країн Африки.

Імпорт відбувається з Німеччини (8,4%), Польщі (46,1%), Фінляндії (25,1%), Франції (17,6%) та з інших країн.

Сир у структурі експорту посідає одну з перших позицій як у грошовому вираженні, так і в кількісному. Нині для багатьох підприємств експорт сирів є вигідною справою і важливим джерелом доходів. Багато імпортерів вважають, що український сир є оптимальним у співвідношенні ціна / якість. На зростання імпортного попиту також суттєво вплинули такі фактори: покращання якісних показників сирів, які випускаються в Україні, і збільшення їх асортименту; зростання споживання сирів у Росії; більш висока цінова конкурентоспроможність українських сирів порівняно з імпортованою в Росію продукцією далекого зарубіжжя; правильна маркетингова політика багатьох українських продавців сиру.

Сири всіх видів експортуються (99,6%) у країни СНД. З них 14,4% — до Казахстану, 82,3% — до Росії. Незначні обсяги йдуть до Азербайджану, Вірменії, Грузії, Киргизстану і Молдови, країн Азії, Африки, Америки. Найбільшими імпортерами сирів до країни є Росія

(55,8%), Данія (4,7%), Італія (5,8%), Нідерланди (3,0%), Німеччина (5,7%), Польща (6,4%), Фінляндія (2,8%), Франція (13,9%).

Експорт з України до країн Європи й Америки незначний і пробитися на даний ринок буде дуже важко. Це зумовлено, насамперед, тим, що на обох континентах преваюють місцеві виробники, а також виробники із Франції, Швейцарії, Італії, Німеччини і Великобританії. У Східній Європі великим виробником є Польща [6].

Досягнення стабільних доходів від експорту продукції АПК потребує постійного моніторингу ринків сільськогосподарських продуктів та ефективної діагностики конкурентоспроможності української продукції на світовому агропродовольчому ринку.

Вступ до Світової організації торгівлі, курс на поглиблення європейської інтеграції гостро ставлять питання якості продуктів харчування та наближення її до вимог світових стандартів. Оцінка якості молока та дослідження його ринку повинна проводитись у комплексі з аналізом роботи молокопереробних підприємств, оскільки між цими двома виробниками-партнерами існує тісна причинно-наслідкова залежність. Зараз в державі виробляється 12—13 млн т молока на рік, при рівні його товарності в межах 50 %, хоча до недавня цей показник сягав 90 %. З 6 млн т молока, що переробляється молокозаводами, лише 2 млн т поступає з великотоварних ферм, а 4 млн закуповується у населення. Відомо, що для отримання якісного продукту, необхідно мати відповідне доїльне обладнання, високопродуктивне й здорове стадо, сучасні технології виробництва і транспортування сировини.

ВИСНОВКИ

Для вирішення цих проблем, з одночасним подоланням дефіциту молока та молокопродукції, потрібні рішучі дії держави щодо поліпшенню використання значного аграрного потенціалу країни, особливо в тваринницькій галузі. Державна підтримка потрібна передусім у напрямі племінної справи, створення спільно з переробними підприємствами великих, середніх та малих товарних ферм, які змогли б забезпечити галузь якісною сировиною, що є визначальним критерієм функціонування її в рамках СОТ. Тільки забезпечення цих умов дасть

Таблиця 8. Імпорт молока та молокопродуктів в Україну за географічними регіонами

Найменування	2008		2009	
	млн у.о.	у % до заг. обсягу	млн у.о.	у % до заг. обсягу
країни СНД	72,4	67,5%	87,0	78,9%
Європа	34,9	32,5%	23,3	21,1%
Азія	0,0	0,0%	0,0	0,0%
Африка	0,0	0,0%	0,0	0,0%
Америка	0,0	0,0%	0,0	0,0%

Джерело: розраховано автором за даними [2].

можливість вітчизняним підприємствам молочної промисловості забезпечити потреби населення в якійсій продукції, сформувавши повноцінний внутрішній ринок продуктів харчування. Суворі система контролю не тільки якості готової продукції, але і процесу отримання сировини для її виробництва дозволить створити експортоорієнтовану модель розвитку регіональних харчопродовольчих комплексів.

Література:

1. Бутко М. Проблеми становлення нової моделі зовнішньоекономічної діяльності в Україні / М. Бутко // Журнал європейської економіки. — 2004. — № 3. — С. 339—349.
  2. Держкомстат України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
  3. Зборовська Ю.А. Підвищення конкурентоспроможності продукції — важлива умова нарощування експортного потенціалу АПК України / Ю.А. Зборовська // Зовнішня торгівля: право та економіка. — 2007. — № 4. — С. 137—140.
  4. Зовнішня торгівля України: Статистичний збірник / За редакцією А.О. Фризоренко. — 2009. — С. 106.
  5. Калашников А.П. Якість товарів — на рівень попиту / А.П. Калашников. — К.: Політвидав, 1988. — 102 с.
  6. Левчук Н. Економічна оцінка експорту молокопродуктів / Н. Левчук // Економіст. — 2006. — № 2. — С. 86—88.
  7. Національна академія наук України Рада по вивченню продуктивних сил України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rvps.kiev.ua/>
  8. Родіонова Ю.М. Проблеми формування конкурентоспроможного вітчизняного виробника молока та молочної продукції / Ю.М. Родіонова // Формування ринкових відносин в Україні. — 2007. — № 1. — С. 126—131.
- Стаття надійшла до редакції 19.01.2011 р.